

تحلیل درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان اصفهان در شاخص‌های عمده بخش کشاورزی

حمید برقی: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران *
یوسف قنبری: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
احمد حجاریان: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

چکیده

شناخت تفاوت‌های موجود بین مناطق مختلف در سطح استان از نظر میزان برخورداری آنها از شاخص‌های گوناگون، به منظور آگاهی از سطوح توسعه و یا محرومیت، کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای و تنظیم برنامه‌های متناسب با شرایط و امکانات هر منطقه، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش مورس، به تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان اصفهان در زمینه شاخص‌های عمده بخش کشاورزی پرداخته و هدف اصلی آن یافتن میزان شکاف موجود بین شهرستان‌ها و نوع محرومیت آنهاست. جامعه آماری تحقیق کل شهرستان‌های استان اصفهان را شامل می‌شود. چهارده شاخص مورد استفاده در این تحقیق که از سرشماری‌های عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ و نفوس و مسکن ۱۳۸۵ استخراج گردیده‌اند، بیشتر بر مسایل مدیریت منابع شهرستان‌ها در زمینه کشاورزی تاکید دارند. نتایج تحقیق، حاکی از آن است که؛ شکاف و نابرابری بین شهرستان‌ها در زمینه فعالیت‌های کشاورزی عمیق بوده و نسبت آن تا ۱۴/۶ برابر است. شهرستان اصفهان، فلاورجان، نجف‌آباد در زمره شهرستان‌های توسعه‌یافته و خوانسار، چادگان و فریدون شهر از محروم‌ترین شهرستان‌ها از نظر شاخص‌های مورد بررسی هستند.

واژه‌های کلیدی: توسعه‌یافتگی، ضریب توسعه یافتگی مورس، توسعه کشاورزی، استان اصفهان

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

امروزه علی‌رغم تحولات گوناگون اقتصادی، بخش کشاورزی همچنان اهمیت خود را در توسعه مناطق روستایی و حتی شهری تداوم بخشیده است. کشاورزی می‌تواند تنها مسیر برون رفت میلیون‌ها روستایی فقیر باشد که در تغییر و تحولات اقتصادی دهه‌های اخیر به عقب رانده شده‌اند. با توسعه کشاورزی در شهرهای کوچک مشاغل تازه به وجود می‌آید، بنگاه‌های کوچک دایر می‌شود و در نهایت، باعث تقویت شهرهای کوچک می‌گردد (آنا مراندزاد، ۱۳۸۷: ۱۷۴). در بعضی موارد، توسعه کشاورزی تقاضا برای کالای کارخانه‌ای و تولیدی را بالا می‌برد و بر فرصت‌های اشتغال در شهرها می‌افزاید. بنابراین، می‌توان گفت که توسعه کشاورزی با توسعه شهری رابطه‌ای دو سویه دارد؛ به طوری که توسعه کشاورزی نه تنها باعث پیشرفت شهرنشینی می‌شود، بلکه بر شکل‌بندی اقتصاد شهرهای ناحیه‌ای تاثیر می‌گذارد و توسعه شهرها نیز نه تنها افزایش تقاضا برای محصولات کشاورزی را سبب می‌شود، بلکه برای مازاد تولیدات کشاورزی بازارهایی اطمینان بخش فراهم می‌کند (شکویی، ۱۳۷۷: ۳۳۰). به همین دلیل است که کشورهای مختلف جهان با سطوح متفاوت توسعه اقتصادی و اجتماعی به حکایت از نظام‌های کشاورزی خود ادامه می‌دهند و بهترین راه اطمینان از وجود یک ارتباط مستحکم و دیرپا بین جمعیت و

زمین را فعالیت کشاورزی در نظر می‌گیرند

(Durand, 2003: 19).

با مشاهده آشفتگی و نارسایی‌های توسعه کشورهای در حال توسعه عده‌ای از محققان دریافتند که چون بخش کشاورزی به بازارهای شهری وابسته است، لذا برنامه‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی شهرها و روستاها الزاما از هم جدا نیستند و بخش کشاورزی نمی‌تواند به تنهایی توسعه یابد. (شکویی، ۱۳۷۷: ۲۸۶)

۱-۲- اهمیت و ضرورت

عدم تعادل بین رشد جمعیت و تولیدات کشاورزی، کشورهای در حال توسعه را با چالشی جدی رو به رو ساخته و فشار روز افزون جمعیت و محدودیت‌های ذخیره غذایی، توجه جهانی را به تحقیق درباره محیط، غذا و تغذیه جلب کرده است. کشاورزی پایدار در قالب نظام یکپارچه تولیدات دامی و گیاهی می‌تواند نیازهای اساسی انسان‌ها را تامین کند (Brake, ۲۰۰۵: ۳۰). به همین علت نیز گزارش بانک جهانی بیانگر آن است که اهمیت کشاورزی به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در زمینه دستیابی به اهداف توسعه هزاره، به ویژه در کشورهای کم‌درآمد رو به گسترش است (world bank, 2003). در بیشتر کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی شامل ۵۷ کشور، کشاورزی بخش قابل توجهی از فعالیت‌های اقتصادی را به خود اختصاص داده است. سهم ارزش افزوده کشاورزی در تولید ناخالص داخلی بیش از ۶۰

است (حاجی رحیمی و ترکمانی: ۱۳۸۲). فعالیت های مرتبط با بخش عمده کشاورزی و توانمندی های متفاوت در این زمینه را می توان از وجوه نابرابری های منطقه ای در سطح شهرستان ها بر شمرد. ابتدا باید تفاوت های بین منطقه ای و درون منطقه ای برای ما روشن شود؛ ضمن آن که مشکلات متفاوت نیازمند راه حل های متفاوتند (HorselFcommons, 2003).

بر این اساس، بررسی و شناخت روابط و تعامل بین نقاط در حوزه های مختلف اقتصادی و اجتماعی می تواند چارچوب لازم برای تدوین برنامه توسعه منطقه ای را در قالب نظام شبکه ای فراهم آورد. در این راستا، بررسی کنش متقابل بین نقاط شهری و روستایی، الگوی فضایی مبادله، اعم از مبادلات کالایی و غیر کالایی را در سطح نواحی و مناطق به دست می دهد (سعیدی، ۱۳۸۴: ۳۸).

نابرابری های منطقه ای، حاصل و برآیند عدم تعادل در سطح منطقه، اقتصاد، عوامل طبیعی و غیره است و تا زمانی که نابرابری ها وجود دارد، برنامه ریزی منطقه ای نیز اجتناب ناپذیر است؛ چرا که هدف برنامه ریزی های منطقه ای عبارت است از؛ عمران و توسعه مناطق، ایجاد دگرگونی کامل و اساسی در کلیه شئون زندگی مردم و به کارگیری نیروهای مادی و معنوی منطقه ای کاهش نابرابری های منطقه ای، کاهش سطوح شهر و روستا در درون توسعه اقتصادی اجتماعی منطقه، افزایش سطح درآمد سرانه در داخل منطقه، میان منطقه و توسعه پایدار منطقه ای، تعدیل ساختار، تعیین و گسترش نیروهای تخصصی، افزایش

درصد است و به طور میانگین زندگی ۴۰ درصد جمعیت از طریق کشاورزی تامین می شود و در برخی کشورها این میزان تا ۹۰ درصد نیز افزایش می یابد (SESRTCIC, 2007). در کشور ما نیز کشاورزی به مثابه بخش محوری در رشد و توسعه اقتصادی و بخش راهبردی در تامین نیازهای غذایی جمعیت رو به رشد، از اهمیت زیادی در برنامه های توسعه برخوردار است. این بخش حدود ۱۵ درصد تولید ناخالص داخلی و یک پنجم کل شاغلان کشور را در بر دارد و ۸۰ درصد محصولات غذایی مورد نیاز داخلی را تامین می کند (حاجیان، ۱۳۸۶: ۲۸).

استان اصفهان از لحاظ منابع کشاورزی چندان غنی نیست. نقاط مرکزی شمال شرقی و همچنین جنوب غربی را نواحی کویری می پوشاند که میزان بارندگی آن از ۲۵۰ میلی متر کمتر است و برای تولید محصولات کشاورزی چندان مناسب نیست. با این حال، توجه به عوامل تولید، از جمله: بازده محصول در واحد کشت، کیفیت نیروی انسانی شاغل و مدیریت صحیح اقتصادی، باعث بهبود و ارتقای بهره وری در این بخش شده است؛ به گونه ای که میان بخش های عمده اقتصادی استان، کشاورزی تنها بخشی است که ارزش افزوده آن در طول سال های ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۷ سیر صعودی و ملایم داشته است. برخی تحقیقات نیز نشان داده اند که سرمایه گذاری دولت در کشاورزی دارای آثار مثبت و معنی دار بر ارزش افزوده این بخش بوده و ارزش افزوده آن بیشترین اثر مثبت را بر ارزش افزوده کل اقتصاد داشته

۱-۴- پیشینه پژوهش

گام نخست در زمینه کاهش نابرابری های منطقه ای باید با مطالعه وضع موجود و بیان شفاف و علمی میزان و نوع نابرابری های منطقه ای برداشته شود. در این راستا، در کشور ما، مطالعاتی ارزنده پیرامون موضوعهای مختلف اقتصادی- اجتماعی در سطوح استانی و شهرستانی صورت گرفته و از برخی فنون کمی نیز بهره گیری شده است. از آن میان، می توان به مقاله هوشنگ امیر احمدی با عنوان «پویایی شناسی توسعه و نابرابری استان ها در ایران (بین سال های ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۳)» اشاره کرد که به خوبی توانسته است روند تحولات استان های کشور را در شاخص های مختلف بیان کند (امیر احمدی، ۱۳۷۵).

رضوانی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «تعیین و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی استان زنجان» با بهره گیری از شاخص ناموزون موریس و استفاده از ۲۷ شاخص درزمینه های اقتصادی واجتماعی به تحلیل در این زمینه پرداخته است. نتیجه این مطالعه نشان دهنده تفاوت زیاد سطوح برخورداری دهستان هاست؛ و همچنین، امکانات محیطی و نزدیکی به مراکز شهری، کانون ها و محورهای توسعه، محدوده های صنعتی و شبکه های زیر بنایی عمده، در سطوح برخورداری نواحی روستایی استان نقشی موثر داشته است (رضوانی، ۱۳۸۲).

بدری و اکبریان رونیزی، در پژوهشی به تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان

کارایی اقتصادی، اطمینان از حفاظت محیط زیست و بهبود آن و استفاده از منابع طبیعی (زیاری، ۱۳۸۵، ۹۱). بنابراین، اگر برنامه ریزان منطقه ای بتوانند عوامل تاثیر گذار بر عملکرد مناسب مناطق را شناسایی کنند، آنگاه خواهند توانست هم از تجربیات مدیران بخش های مختلف آن مناطق بهره مند شوند و هم بودجه موجود را به صورت بهینه تخصص دهند (احمدی، ۱۳۸۴: ۲۸).

۱-۳- اهداف

هدف این مقاله، ابتدا تبیین علمی نابرابری های بین شهرستانی در زمینه شاخص های عمده بخش کشاورزی و سپس تعیین میزان آن است. همچنین یافتن پاسخ به این سوالهای اساسی است که، در زمینه کشاورزی تا چه اندازه بین شهرستان های استان شکاف و نابرابری وجود دارد و آیا همه این نابرابری ها ناشی از تمایزات طبیعی است یا عوامل انسانی نظیر مدیریت منابع نیز تاثیر گذار بوده اند. برای این منظور، بررسی خود را در پرتو گزاره های زیر به پیش برده ایم:

- نابرابری های شهرستانی در استان اصفهان، به ویژه در زمینه کشاورزی شدید است.
- شهرستان های مناطق کویری در زمینه کشاورزی محرومیت بیشتری دارند.
- عوامل طبیعی را نمی توان موجب عقب ماندگی و محرومیت برخی شهرستان ها دانست.

پارس جنوبی در استان بوشهر، با استفاده از روش های موریس و تا کسونومی، وضعیت توسعه یافتگی این دهستان ها را تحلیل کرده است نتایج این تحقیق نشان داد که ۴۶ درصد دهستان ها در گروه محروم، ۳۸/۵ درصد در گروه نیمه برخوردار و ۱۵ درصد در گروه برخوردار قرار دارند (امینی نژاد، ۱۳۷۸: ۱۴۲).

۱-۵- روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به روش توصیفی و تحلیلی است. جامعه آماری ۱۹ شهرستان را شامل می شود. در این تحقیق، ۱۴ شاخص مرتبط با فعالیت های بخش کشاورزی مورد نظر بوده و به منظور تبیین علمی میزان توسعه یافتگی استان های کشور از فنون ضریب توسعه یافتگی موریس استفاده شده است. روش موریس از جدیدترین و کاربردی ترین روش های برنامه ریزی ناحیه ای به شمار می رود که ضمن ساده تر بودن روش کار با آن، بسیاری از کارایی های مدل های اسکالوگرام و تاکسونومی را نیز به همراه دارد. در این روش، با به کارگیری انواع متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی، می توان به درجه بندی و سپس، طبقه بندی سکونتگاه ها پرداخت، مکان های مرکزی را مشخص کرد و نیز جایگاه توسعه یافتگی هر واحد را در میان واحدهای دیگر تعیین نمود (آسایش و استعلاجی، ۱۳۸۲: ۱۴۷). همچنین برای آگاهی از میزان توزیع نابرابر یک عامل مشخص در سطح استان از روش ضریب تغییرات و برای یافتن ارتباط بین شاخص ها، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. برخی عملیات داده پردازی و

کامیاران پرداخته اند. نتیجه تحقیق نشان می دهد که ضریب توسعه یافتگی دهستان های کامیاران متفاوت و نابرابری میان آنها زیاد است؛ و از مجموع هفت دهستان، یک دهستان در سطح توسعه یافته، پنج دهستان در حال توسعه و یک دهستان نیز در سطح توسعه نیافته قرار گرفته اند (بدری و اکبری، ۱۳۸۵: ۱۲۸-۱۱۶).

مقاله ای با عنوان «بررسی شاخص های توسعه در مناطق روستایی استان های کشور با استفاده از روش اسکالوگرام» در فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه به چاپ رسیده که در آن به کمک ۶۷ شاخص، در زمینه های مختلف جمعیتی، آموزشی، بهداشتی، درمان، تاسیساتی - زیر بنایی، اطلاع رسانی و غیره بحث شده است. نتایج به دست آمده نشان می دهد که استان مازنداران با ۱۲۰ امتیاز، بالاترین رتبه و استان سمنان با ۸ امتیاز، پایین ترین رتبه را کسب کرده اند (تقوایی و نیلی پور، ۱۳۸۵).

آنا مراد نژاد (۱۳۸۷) در مقاله ای با عنوان جایگاه توسعه یافتگی استان های کشور در شاخص های عمده بخش کشاورزی، با استفاده از روش موریس میزان شکاف موجود بین استان ها و نوع محدودیت هر یک را با ۱۸ شاخص تعیین کرده است، بر اساس نتایج این تحقیق، شکاف و نابرابری بین استان ها در زمینه کشاورزی عمیق است و نسبت آن تا ۵ برابر است (آنامراد نژاد، ۱۳۸۷: ۱۷۳).

امینی نژاد (۱۳۷۸) در تحقیق خود با عنوان تحلیل درجه توسعه یافتگی دهستان های حوزه تاسیسات

تحلیل آنها در محیط spss و رسم نمودارها در محیط Excel انجام شده است.

۶-۱- معرفی شاخص های پژوهش

به منظور مطالعه میزان توسعه یافتگی شهرستان های استان، از آخرین اطلاعات منتشر شده مرکز آمار ایران در زمینه مسایل کشاورزی کشور (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۳؛ و مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) استفاده شده است. برخی شاخص ها از حالت داده های خام خارج شده و پس از پردازش، ضریب یا نسبت آنها به دست آمده و سپس، استفاده شده است. چهارده شاخص به کار رفته عبارتند از:

۱-۶-۱- تعداد بهره برداران استفاده کننده از ماشین ها و ادوات کشاورزی بر حسب شهرستان ۱۳۸۲ (var1)؛

۲-۶-۱- مساحت کل اراضی کشاورزی بهره برداری های بازمین بر حسب شهرستان ۱۳۸۲ (var2)؛

۳-۶-۱- مساحت گلخانه در بهره برداری های کشاورزی بر حسب شهرستان (var3)؛

۴-۶-۱- مقدار انواع کود شیمیایی توزیع شده بر حسب شهرستان (var4)؛

۵-۶-۱- عملکرد تولید گندم در هکتار بر حسب شهرستان ۱۳۸۲ (var5)؛

۶-۶-۱- جمع بهره برداران کشاورزی بر حسب نوع بهره بردار و شهرستان ۱۳۸۲ (var6)؛

۷-۶-۱- تعداد شرکت های تعاونی کشاورزی زیر پوشش سازمان تعاون روستایی (var7)؛

۸-۶-۱- بهره برداران کشاورزی بر حسب وضع سواد و شهرستان ۱۳۸۲ (var8)؛

۹-۶-۱- سهم بهره برداری های پرورش دهنده زنبور عسل بر حسب شهرستان (var9)؛

۱۰-۶-۱- سهم بهره برداری کشاورزی بر حسب نوع فعالیت و شهرستان (زراعت) (var10)؛

۱۱-۶-۱- سهم بهره برداری کشاورزی بر حسب نوع فعالیت و شهرستان (باغداری) (var11)؛

۱۲-۶-۱- سهم بهره برداری کشاورزی بر حسب نوع فعالیت و شهرستان (پرورش ماکیان) (var12)؛

۱۳-۶-۱- بهره برداری تعداد دام بر حسب شهرستان (گوسفند و بره) (var13)؛

۱۴-۶-۱- سهم بهره برداری دارای دام های شیری (var14)؛

به منظور دستیابی به تصویری بهتر در زمینه نابرابری های شهرستانی در استان، ضریب تغییر برای ۱۴ متغیر محاسبه گردید. ضریب تغییر معیاری مناسب برای اندازه گیری میزان توزیع نابرابر یک عامل مشخص در فضای استان است و به عبارت دیگر، نشان می دهد که هر متغیر در کل فضای استان تا چه حد نابرابر توزیع شده است. بنابراین، بزرگی نسبی این ضریب نشان دهنده میزان نابرابری شهرستانی است. هر چه این ضریب بزرگتر باشد، تفاوت شهرستان ها از لحاظ آن متغیر خاص بارزتر است (امیر احمدی، ۱۳۷۵: ۱۶۰).

معادله ۴- ضریب تغییر

$$c.v = \frac{\sigma}{\mu}$$

$$\sum Y_{ij} = \text{مجموع ضرایب ناموزون توسعه،}$$

$$N = \text{تعداد شاخص ها؛}$$

- رتبه بندی نهایی سکونتگاه ها با توجه به اعداد به دست آمده از ضریب نهایی توسعه و سطح بندی سکونتگاه ها (هر چه عدد D_i بزرگتر باشد، نشان دهنده توسعه یافته تر بودن سکونتگاه است)؛

- طبقه بندی سکونتگاه ها به کمک ضریب نهایی توسعه و رسم نمودار مربوط؛

- محاسبه ضریب همبستگی برای تشخیص نوع ارتباط بین شاخص مورد نظر و ضریب نهایی توسعه یک سکونتگاه (آسایش و استعلاجی، ۱۳۸۲: ۱۴۸).

۸-۱- محدوده و قلمرو تحقیق

استان اصفهان با بیش از ۵۰۰ هزار هکتار اراضی زیر کشت و آیش، کمتر از ۳ درصد از اراضی زیر کشت کشور را در بر دارد که از این جهت در رتبه هفدهم استانهای کشور قرار می گیرد. این میزان اراضی تنها حدود ۵ درصد از مساحت استان را تشکیل می دهد، از اراضی زیر کشت استان، کمتر از ۹ درصد دیم و بقیه به صورت آبی کشت می شود. از نظر اراضی آبی حدود ۴/۵ درصد و به لحاظ اراضی کشت دیم تنها ۳/۰ درصد اراضی کشاورزی کشور در این استان قرار دارد. در زمینه کشت آبی نیز این استان با حدود ۱۸۹ هزار واحد بهره برداری زراعی نزدیک به ۷/۵ درصد از واحدهای زراعی کشور را در خود جای داده است. متوسط زمین هر بهره بردار حدود ۶/۲ هکتار و زمین زراعی بیش از ۷۰ درصد کشاورزان،

$$s = \text{انحراف معیار اعداد شاخص و } \mu$$

میانگین اعداد شاخص

۷-۱- روش توسعه یافتگی موریس

به کارگیری این روش دارای هفت مرحله است که به طور خلاصه، عبارتند از:

- تنظیم جدول شاخص ها (در ستون اول، سکونتگاه ها و در ستون های بعد، شاخص ها)؛

- استانداردسازی اعداد موجود در جدول شاخص ها به کمک معادله ضریب ناموزون موریس؛

معادله Y_{ij} ضریب ناموزون موریس

$$Y_{ij} = \frac{x_{ij} - X_{j \min}}{X_{j \max} - X_{j \min}} * Y_{ij} = 1$$

Y_{ij} ضریب ناموزون موریس (شاخص ناموزون

برای متغیر i ام در واحد j ام)؛

X_{ij} = نشان دهنده عدد مربوط به متغیر؛

$X_{j \max}$ = حداکثر مقادیر متغیرها در هر ستون،

$X_{j \min}$ = حداقل مقادیر متغیرها در هر ستون؛

- رتبه بندی اعداد به دست آمده از ضریب ناموزون موریس به گونه ای که به بزرگترین عدد رتبه یک تعلق می گیرد و این رتبه نشانه امکانات بیشتر آن سکونتگاه است.

- محاسبه ضریب نهایی توسعه از طریق معادله

زیر:

معادله ۲- ضریب نهایی توسعه

$$D_i = \frac{\sum Y_{ij}}{N}$$

بر اساس مطالعات انجام شده در استان اصفهان چهار نظام کشاورزی تعاونی تولید، مشاع، شرکت سهامی زراعی و نظام دهقانی وجود دارد که شرکت سهامی زراعی تنها در محدوده یک روستا (روستای نیوان در گلپایگان) وجود دارد. برخی اطلاعات مربوط به نظامهای ذکر شده در جدول ۱ آمده است.

۲ هکتار و کمتر از آن است. از نظر سطح عملکرد از استانهای ممتاز کشور محسوب می شود و در محصولات متعددی چون گندم، جو، شلتوک، سیب زمینی، پیاز، پنبه، و سیب درختی در رتبه های اولیه استانهای کشور قرار دارد (سازمان جهاد کشاورزی اصفهان، ۱۳۸۳).

جدول ۱- برخی ویژگی های نظام های مختلف کشاورزی در استان اصفهان

نوع نظام کشاورزی	اراضی کشاورزی تحت پوشش (هکتار)	تعداد بهره بردار (خانوار)	متوسط اندازه زمین (هکتار)	نسبت مقدار زمین به کل اراضی کشاورزی (درصد)	نسبت بهره برداران به کل بهره برداران (درصد)
دهقانی	۴۱۲۸۶۴	۱۸۰۰۰۰	۲/۳	۸۹	۹۰
تعاونی تولید	۱۹۵۵۲	۲۰۶۴	۹/۲	۱/۴	۱/۴
تعاونی مشاع	۵۲۴۷۰	۱۴۹۵۲	۳/۵	۵	۳/۹

مأخذ: قنبری، ۱۳۸۶: ۳۵

۲- مبانی نظری

هیرشمن، میردال، جان فریدمن و میسرا، از جمله نظریه پردازانی بودند که کاربردهای مکانی فرایند توسعه را شناختند و میان مدل های رشد و توسعه منطقه ای پیوند برقرار کردند. هیرشمن با ابداع مفاهیم آثار قطبی شدن و نشت به پایین، میردال با تاکید بر آثار پخش و آثار واپس روی، فریدمن با تاکید بر رشد یکپارچه نواحی از طریق قطب های رشد و میسرا با ارائه یک مدل سلسله مراتبی و متناسب با شرایط و ویژگی های کشورهای در حال توسعه، کوشیدند تا سازوکار قطب های رشد، نقاط شهری و پیامدهای توسعه به نواحی روستایی اطراف را تبیین کنند. بعد از این زمان، کاربرد چنین الگوهایی در کشورهای در حال توسعه به منظور شناسایی نقاط رشد یا مکانه ای مرکزی و برنامه ریزی برای ساماندهی و تعادل فضایی بین شبکه سکونتگاه های شهری و روستایی گسترش یافت.

بسیاری از نظریه ها و مدل های توسعه به تحلیل و تبیین ابعاد غیر فضایی پدیده های اجتماعی-اقتصادی و برخی تنها به تحلیل و توصیف پدیده توسعه و بررسی عوامل آن پرداخته اند، اما نیازهای دهه های ۱۹۵۰ به بعد باعث شد تا نظریه ها و مدل هایی ارائه شوند که در بر گیرنده نسخه هایی برای توسعه جوامع و مناطق عقب مانده باشد. از جمله راهبرد رشد متعادل، راهبرد فشار همه جانبه و راهبرد رشد نامتعادل را می توان نام برد. پس از جنگ دوم جهانی، برخی نظریه پردازان توجه خود را از بعد زمانی به بعد مکانی و منطقه ای توسعه معطوف کردند، به گونه ای که تا امروز بخش عمده ای از این افراد تلاش کرده اند تا به توصیف و تبیین ابعاد فضایی فرایند توسعه اقتصادی- اجتماعی بپردازند (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۲).

روش های موریس و تاکسونومی که از سوی سازمان ملل معرفی شده است، از پرکاربردترین روش های سطح بندی به شمار می روند و همه ساله، گزارش توسعه انسانی این سازمان بر همین اساس منتشر می شود. در هر دو روش، از انواع داده های مثبت و منفی در تحلیل استفاده می شود و از این نظر، درجه ذهنیت در این روش ها از سایر روش های سطح بندی ساده تر و قابل فهم تر است. لذا در این تحقیق، برای تحلیل سطوح توسعه شهرستان های استان اصفهان از روش موریس استفاده شده است.

۳- بحث و تجزیه و تحلیل داده ها

بررسی ضریب تغییرات نشان می دهد که بیشترین تفاوت شهرستان ها در شاخص سوم، مساحت گلخانه در بهره برداری است که دامنه نوسان آن از صفر هکتار در فریدون شهر تا ۷۲۶ هکتار در فلاورجان است. پس از آن، شاخص های نهم، (سهم بهره برداری زنبور عسل و پنجم، عملکرد تولید گندم قرار دارند. کمترین تفاوت شهرستان ها به ترتیب در شاخص های دوازده، سهم بهره برداری کشاورزی بر حسب نوع فعالیت زراعت و یازدهم، سهم بهره برداری کشاورزی بر حسب نوع فعالیت باغداری مشاهده می شود. جدول زیر نتایج به دست آمده از به کار گیری این روش را نشان می دهد.

جدول ۲- نتایج ضریب تغییر برای شاخصها

شاخص	ضریب تغییر	شاخص	شاخص تغییر	شاخص	ضریب تغییر
۱	۰/۸۰	۶	۰/۵۶	۱۰	۰/۶۷
۲	۰/۸۱	۷	۰/۶۷	۱۱	۰/۴۹
۳	۲/۴۲	۸	۰/۵۸	۱۲	۰/۵۴
۴	۱/۱۴	۹	۲/۰۶	۱۳	۰/۵۷
۵	۱/۴۹	-	-	۱۴	۰/۸۷

مأخذ: مطالعات نگارندگان

هدف نهایی برنامه ریزی نواحی روستایی، دستیابی به الگوی مناسب برای توزیع منابع، امکانات و خدمات و همچنین استفاده درست از منابع و قابلیت های سرزمین در راستای کاهش نابرابری و عدم تعادل بین مناطق روستایی و شهری است که بر اساس ایجاد نظام سلسله مراتبی امکان پذیر خواهد بود. بنابراین، فنون و مدل هایی که الگوی توزیع، برخورداری یا عدم برخورداری و سطح بندی سلسله مراتب را نشان می دهند، دارای کاربرد گسترده ای هستند (جمعه پور، ۱۳۸۵: ۲۰۹).

به دلیل نگرش جزء گرایانه در تحلیل مسایل، بهره گیری برنامه ریزان از روش های کمی و مدل های ریاضی برای سهولت درک و شناخت پیچیدگی های مسایل و مشکلات مناطق اجتناب ناپذیر می نماید (افراخته، ۱۳۷۴: ۱۱). با این همه، در زمینه سنجش و تعیین سطح توسعه یافتگی، انواع گوناگون روش ها و فنون کمی وجود دارد که در ساماندهی و ارزیابی اطلاعات، بسته به میزان اعتبار و وثوق اطلاعات در دسترس و مهارت های برنامه ریزان محلی استفاده می شوند، از جمله این روش ها، می توان تحلیل های تاکسونومی، عاملی، خوشه ای، موریس و شبکه های عصبی را نام برد.

در جدول شماره ۸ نشان داده شده است. در مرحله پایانی، سطح بندی شهرستان‌ها براساس امتیاز آن صورت گرفت که در سه مقطع توسعه یافته تر، کمتر توسعه یافته و محروم طبقه بندی شدند.

برای نتیجه گیری، به کمک مدل توسعه یافتگی موریس، نخست مقادیر ضریب نا موزن موریس (Y_{ij}) که در جدول شماره ۲ آمده است، محاسبه شد و بعد از آن رتبه بندی هر یک از شاخص‌ها انجام گردید که

جدول ۳- ضریب نهایی توسعه شهرستان‌های استان اصفهان براساس ضریب موریس

شخص شهرستان	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴
آران و بیدگل	۰/۱۲	۰/۲	۰/۰۳	۰/۰۸	۰/۰۳	۰/۱۱	۰/۲۸	۰/۱	۰/۰۱	۰/۱	۰	۰/۷	۰/۲۲	۰/۲۴
اردستان	۰/۰۴	۰/۱۴	۰/۰۱	۰/۱۴	۰/۰۹	۰/۰۷	۰/۴۶	۰/۰۲	۰	۰/۰۷	۰/۲۱	۰/۱۱	۰/۲۷	۰/۰۳
اصفهان	۱	۱	۰/۴۹	۱	۱	۱	۱	۱	۰/۰۴	۱	۰/۷۹	۱	۱	۱
برخوار و میمه	۰/۲۲	۰/۴۷	۰/۰۳	۰/۱۴۹	۰/۲۸	۰/۲۷	۰/۲۸	۰/۲۷	۰/۰۱	۰/۲۵	۰/۲۷	۰/۲۴	۰/۳۳	۰/۴۳
تیران و کرون	۰/۱۳	۰/۱۸	۰/۰۱	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۲۱	۰/۱	۰/۲۴	۰/۰۵	۰/۱۸	۰/۵	۰/۱۶	۰/۳۴	۰/۱۵
چادگان	۰/۱	۰/۳۸	۰/۰۲	۰/۰۹	۰/۱۱	۰/۰۶	۰	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۲۸	۰/۱۱
خمینی شهر	۰/۱۲	۰	۰/۰۹	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۱۷	۰/۳۷	۰/۱۹	۰/۰۷	۰/۱۲	۰/۱۷	۰/۰۵	۰	۰/۳۵
خوانسار	۰	۰/۰۴	۰/۰۹	۰/۲	۰/۰۲	۰	۰/۲۸	۰	۰/۱۹	۰/۱	۰/۲	۰/۱۳	۰/۱۳	۰/۱۳
سمیرم	۰/۲۶	۰/۶۸	۰/۰۱	۰/۲	۰/۱۹	۰/۳۲	۰/۴۶	۰/۳۷	۰/۱۲	۰/۲۱	۰/۷	۰/۳۲	۰/۳۲	۰/۰۹
شهرضا	۰/۱۵	۰/۳۸	۰/۰۱	۰/۱۶	۰/۱۹	۰/۲۲	۰/۴۶	۰/۲۶	۰/۲۵	۰/۱۱	۰/۴	۰/۱۹	۰/۱۹	۰/۳۹
فریدن	۰/۱۶	۰/۴۷	۰/۱	۰/۲۴	۰/۲۱	۰/۲۷	۰/۲۸	۰/۲۴	۰/۰۴	۰/۲۵	۰/۳۳	۰/۴۴	۰/۴۴	۰/۲۳
فریدون شهر	۰/۰۶	۰/۱۳	۰/۰۱	۰/۰۵	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۱۹	۰/۰۴	۰/۱۱	۰/۱۱	۰/۱۴	۰/۲۹	۰/۲۹	۰/۰۱
فلاوجان	۰/۵۱	۰/۱۳	۰	۰/۱۷	۰/۰۵	۰/۶	۰/۳۷	۰/۷	۰/۰۱	۰/۶۹	۰/۴۹	۰/۱۳	۰/۱۳	۰/۲۶
کاشان	۰/۱۶	۰/۱۸	۱	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۴۵	۰/۲۸	۰/۴۲	۰/۰۸	۰/۲۸	۱	۰/۴۱	۰/۴۱	۰/۲
گلپایگان	۰/۳۵	۰/۲۳	۰/۰۴	۰/۱۵	۰/۱	۰/۲۱	۰/۲۸	۰/۲۲	۰/۰۸	۰/۲۴	۰/۴۸	۰/۳۲	۰/۳۲	۰/۶۸
لنجان	۰/۱۲	۰/۱	۰/۰۲	۰/۳	۰/۰۲	۰/۲۴	۰/۱۹	۰/۲۸	۰/۱	۰/۲	۰/۲۹	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۶
مبارکه	۰/۲۹	۰/۲۶	۰/۰۲	۰/۱۲	۰/۱۱	۰/۲۴	۰/۲۸	۰/۲۹	۰/۰۵	۰/۳	۰/۱۱	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۱۲
نابین	۰/۰۱	۰/۲	۰/۰۱	۰	۰	۰/۱	۰/۲۸	۰/۰۸	۰/۰۱	۰/۰۶	۰/۲۸	۰/۳۶	۰/۳۶	۰
نجف آباد	۰/۴۸	۰/۱۴	۰/۰۹	۰/۰۹	۰/۷	۰/۴۳	۰/۲۸	۰/۴۶	۱	۰/۲۷	۰/۶۹	۰/۳۷	۰/۳۷	۰/۲۹
نطنز	۰/۰۷	۰/۱۳	۰/۰۱	۰/۰۴	۰/۰۵	۱۱	۰/۷۳	۰/۱۲	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۳۶	۰/۱۹	۰/۱۹	۰/۱۱

مأخذ: مطالعات نگارندگان

جدول ۴- رتبه شهرستان در هر یک از شاخص های انتخابی بر اساس ضریب ناموزون موریس (Yij)

شماره	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	شاخص شهرستان
۱	۱۱	۷	۷	۱۱	۱۳	۱۱	۵	۱۴	۱۰	۱۳	۲۰	۱۶	۱۱	۸	آران و بیدگل
۲	۱۵	۹	۹	۸	۷	۱۴	۳	۱۸	۱۱	۱۵	۱۴	۱۴	۱۰	۱۷	اردستان
۳	۱	۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۹	۱	۲	۱	۱	۱	اصفهان
۴	۷	۳	۷	۴	۲	۶	۵	۸	۱۰	۶	۱۳	۹	۶	۳	برخورار و میمه
۵	۱۰	۸	۹	۱۲	۱۰	۹	۷	۱۰	۸	۱۰	۶	۱۳	۵	۱۱	تیران و کرون
۶	۱۲	۴	۸	۱۰	۵	۱۵	۸	۱۷	۹	۱۴	۱۹	۱۵	۹	۱۴	چادگان
۷	۱۱	۴	۱۳	۱۶	۱۵	۱۰	۴	۱۲	۷	۱۱	۱۵	۱۷	۱۶	۵	خمینی شهر
۸	۱۷	۹	۱۲	۱۶	۱۴	۱۶	۵	۱۹	۳	۱۷	۱۸	۱۸	۱۳	۱۲	خوانسار
۹	۶	۲	۹	۳	۴	۳	۵	۵	۴	۳	۳	۵	۷	۱۵	سمیرم
۱۰	۹	۴	۳	۶	۴	۸	۳	۹	۲	۸	۱۲	۱۲	۱۲	۴	شهرضا
۱۱	۸	۳	۹	۲	۳	۱۰	۵	۱۰	۹	۶	۱۰	۷	۲	۹	فریدن
۱۲	۱۴	۱۰	۱۰	۱۳	۸	۱۳	۶	۱۶	۵	۱۶	۱۶	۱۴	۸	۱۸	فریدون شهر
۱۳	۲	۱۰	۱	۵	۱۱	۵	۲	۲	۱۰	۴	۶	۲	۱۳	۷	فلاوجان
۱۴	۸	۸	۶	۱۱	۱۲	۱۱	۳	۴	۶	۱۲	۱	۴	۳	۱۰	کاشان
۱۵	۴	۸	۷	۶	۹	۶	۵	۱۱	۶	۷	۷	۳	۷	۲	گلپایگان
۱۶	۱۱	۱۱	۸	۱۵	۱۴	۷	۷	۷	۱۰	۷	۱۱	۱۰	۱۵	۱۶	لنجان
۱۷	۵	۵	۵	۹	۵	۷	۵	۶	۸	۵	۱۷	۱۱	۱۴	۱۳	مبارکه
۱۸	۱۶	۷	۹	۱۷	۱۶	۱۵	۵	۱۲	۱۰	۵	۱۲	۸	۵	۱۹	نابین
۱۹	۳	۹	۴	۱۰	۹	۳	۲	۳	۱	۵	۴	۶	۴	۶	نجف آباد
۲۰	۱۳	۱۰	۹	۱۴	۱۱	۱۱	۶	۱۳	۹	۱۱	۹	۱۹	۱۲	۱۴	نطنز

مأخذ: مطالعات نگارندگان

جدول ۵- سطح بندی شهرستان ها بر اساس امتیاز آنها

ضریب نهایی	شهرستان ها	
۸۸	توسعه یافته	اصفهان
۴۰		فلاورجان
۳۸		نجف آباد
۳۳		سمیرم
۲۸	کمتر توسعه یافته	کاشان
۲۶		گلبایگان
۲۵		برخوار و میمه
۲۴		شهرضا
۲۴		فریدن
۱۸	محروم	مبارکه
۱۶		تیران و کرون
۱۳		لنجان
۱۲		خمینی شهر
۱۱		آران
۱۱		اردستان
۱۱		نابین
۱۱		فریدون شهر
۱۰		نطنز
۱۰		چادگان
۶	خوانسار	

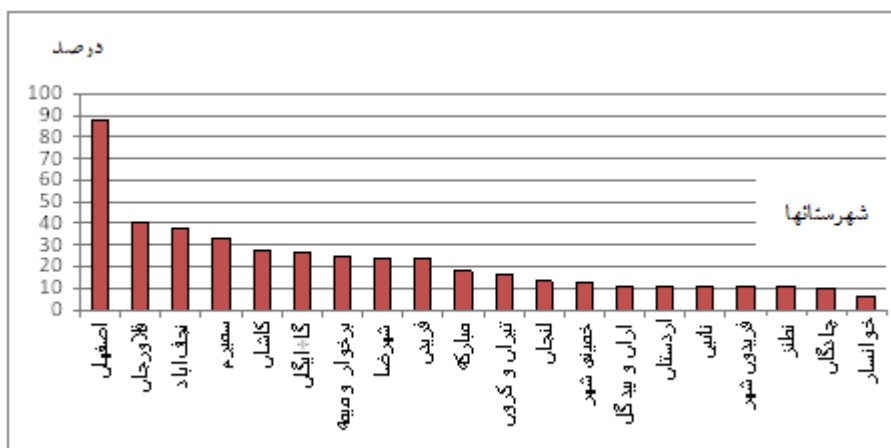
ماخذ: مطالعات نگارندگان

زمره شهرستان های توسعه یافته به شمار می رود، اما در هیچ شاخصی رتبه اول را کسب نکرده است. بررسی مقادیر ضریب نهایی توسعه در شهرستان ها نشان می دهد که در زمینه کشاورزی شهرستان اصفهان با ۸۸٪، امتیاز توسعه یافته ترین و خوانسار با ۶ درصد امتیاز، محرومترین شهرستان های استان به شمار می روند؛ یعنی شکاف موجود بین شهرستان ها در این زمینه حدود ۱۵ برابر است.

بر این اساس، به ترتیب شهرستان های، اصفهان، فلاورجان، نجف آباد و سمیرم در ردیف توسعه یافته ترین و شهرستان های خوانسار، چادگان و نطنز در

به منظور مطالعه بهتر، رتبه نهایی شهرستان ها بر اساس امتیاز ضریب نهایی توسعه، در سه گروه شهرستان های توسعه یافته، با امتیاز ۸۸ تا ۳۳، کمتر توسعه یافته، با امتیاز ۲۸ تا ۱۸ و محروم با امتیاز کمتر از ۱۶ سطح بندی شدند که در جدول ۴ و ۵ نتایج سطح بندی شهرستان ها بر اساس امتیاز هایی نشان داده شده است. بر این اساس، شهرستان اصفهان در یازده متغیر داری رتبه اول است و پس از اصفهان، شهرستان های فلاورجان، کاشان و نجف آباد، به ترتیب در شاخص های ۳ و ۱۱ و ۹، مرتبه اول را به خود اختصاص داده اند. گر چه شهرستان سمیرم در

ردیف محرومترین شهرستان های استان قرار دارند. می دهد. همچنین نقشه ۱ گویای همین سطح بندی نمودار ۱ ضریب نهایی توسعه شهرستان ها را نشان است.

شکل ۱- نمودار ضریب نهایی مورس شهرستانهای استان اصفهان بر حسب درصد

شکل ۲- جایگاه توسعه یافتگی شهرستان های استان اصفهان

نسبی است و برای محاسبه ضریب آن، از معادله زیر استفاده می شود (نادری و سیف نراقی، ۱۳۶۸: ۲۸).

$$R_{xy} = \frac{\sum xy}{N \cdot s_x \cdot s_y}$$

نتایج حاصل از این آزمون نشان داد که بین بیشتر متغیرها و ضریب نهایی توسعه، همبستگی از نوع مستقیم و معنی دار وجود دارد؛ یعنی با افزایش مقدار

برای شناخت از میزان و نوع ارتباط ضریب نهایی توسعه، با ضرایب ناموزون مورس، محاسبه ضریب همبستگی آنها با استفاده از نرم افزار spss انجام گردید و با توجه به کمی بودن داده ها، روش همبستگی پیرسون انتخاب شد.

این آزمون از متداولترین آزمون های تعیین ضریب همبستگی بین متغیرهای دارای اندازه های فاصله ای و

یکی از شاخص‌ها، ضریب نهایی توسعه نیز افزایش یافته است.

۴- نتیجه‌گیری

برنامه‌ریزی منطقه‌ای با هدف توسعه و کاهش نابرابری منطقه‌ای، از موضوعات مهم در کشورهای در حال توسعه به حساب می‌آید. لازمه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شناسایی جایگاه مناطق نسبت به یکدیگر از لحاظ توسعه است.

با به کارگیری روش موریس در تعیین جایگاه کشاورزی شهرستان‌های استان، ثابت شد که شهرستان‌های محروم عبارتند از: خوانسار، چادگان و نطنز و شهرستان‌های توسعه یافته تر شامل اصفهان، فلاورجان، نجف‌آباد و سمیرم هستند. گرچه بیشتر شهرستان‌های محروم در مناطق گرم و کم‌باران با زمین‌های نامناسب کشاورزی قرار دارند و همگونی خاصی بین این مناطق دیده می‌شود، اما نمی‌توان همه محرومیت آنها را به اوضاع نامناسب طبیعی نسبت داد، به ویژه آن‌که بیشتر شاخص‌های مورد استفاده در این تحقیق متکی به داده‌های غیر طبیعی است و به مدیریت اقتصادی درست در شهرستان و میزان توجه دولت بستگی دارد. مطالعات برخی از محققان داخلی با استفاده از شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی نیز از نابرابری‌های میان شهرستان‌ها حکایت دارد. بنابراین، می‌توان گفت که برخی از این نابرابری‌های منطقه‌ای در زمینه شاخص‌های کشاورزی، به ضعف توان محیطی و نامساعد بودن خاک و اقلیم محدود نمی‌شود و در شیوه‌های مدیریتی و نوع بهره‌برداری از امکانات موجود ریشه

دارد. برای نمونه، شهرستان شهرضا که در ردیف شهرستان‌های گرم و خشک قرار دارد و از کشاورزی آن انتظار چندانی نمی‌رود، در شاخص عملکرد تولید گندم حدوداً برابر شهرستان مستعد خوانسار، امتیاز کسب کرده است. محرومیت شدید برخی مناطق در زمینه کشاورزی که بیشتر به محدودیت‌های طبیعی مربوط می‌شود، با تلاش‌هایی از جمله: افزایش امکانات در زمینه آموزش عالی، گسترش سوادآموزی روستاییان، توزیع نهاده‌های کشاورزی در مناطق مستعد و بستر سازی مناسب برای توسعه فعالیت‌هایی مانند: گاو‌داری صنعتی و مرغداری بسیار قابل تعدیل خواهد بود. همچنین از دیگر نتایج مهم تحقیق حاضر آن است که تفاوت نهایی درجه توسعه یافتگی شهرستان‌ها با یکدیگر حدود ۱۵ برابر است که از نابرابری شدید منطقه‌ای در زمینه توسعه زیرمجموعه‌های بخش کشاورزی حکایت دارد. نتیجه کاربرد روش ضریب تغییر در تحقیق حاضر، حاکی از آن است که بیشترین تفاوت شهرستان‌ها به بهره‌برداری پرورش زنبور عسل و مساحت گلخانه‌ها می‌گردد که با توجه به ماهیت این دو شاخص، نتیجه‌ای دور از انتظار نبوده است، به ویژه آنکه با توجه به بازار مصرف محصولات گلخانه‌ای در شهرستان اصفهان، وضعیت این گونه فعالیت‌ها مناسب است.

۵- پیشنهادها

از آنجا که با توجه به نتایج به کارگیری ضریب تغییر اختلاف شدید بین شهرستان‌ها به میزان توسعه بخش کشاورزی آنها باز می‌گردد، برای کاهش این اختلاف در مواردی که به طبیعت شهرستان‌ها مربوط

امیراحمدی، هوشنگ، (۱۳۷۵)، پویایی شناسی توسعه و نابرابری استان ها در ایران، ترجمه علی طایفی، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۰۹ - ۱۱۰ سال یازدهم، مهر و آبان، ۱۵۴، ۱۷۱.

آنامراد نژاد، رحیم بردی، (۱۳۸۷)، جایگاه توسعه یافتگی استان های کشور در شاخص های عمده بخش کشاورزی، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱ شماره ۳.

امینی نژاد، غلامرضا و دیگران، (۱۳۸۷)، تحلیل درجه توسعه یافتگی دهستان های حوزه، تاسیسات پارس جنوبی در استان بوشهر، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۳.

بدری، سید علی و اکبریان رو نیزی، سعید رضا، (۱۳۸۵)، تعیین سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان کامیاران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۲.

تقوایی، مسعود و نیلی پور، شهره، (۱۳۸۵)، بررسی شاخص های توسعه در مناطق روستایی استان های کشور با استفاده از روش اسکالوگرام، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۴، شماره ۵۶: ۱۰۹*۱۴۱.

جمعه پور، محمود، (۱۳۸۵)، برنامه ریزی توسعه روستایی، تهران، انتشارات سمت.

حاجی رحیمی، محمود و ترکمانی، جواد، (۱۳۸۲)، بررسی نقش رشد بخش کشاورزی در رشد اقتصادی ایران، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۱، شماره ۴۱: ۷۱ - ۸۹.

نمی شود بلکه به مدیریت و تخصیص منابع بستگی دارد، مسئولان هر شهرستان می توانند در شاخص های دارای کمترین رتبه بر اساس جدول ۴، همت بیشتری به خرج دهند و از بار سنگین محرومیت مناطق قدری بکاهند. در اغلب مطالعات که در زمینه هایی، همچون: آموزشی، بهداشت و تاسیسات زیر بنایی صورت گرفته، شهرستان های خوانسار، فریدونشهر و چادگان محروم شناخته شده اند. بنابراین، برای حل این معضل، شایسته است دولت در راستای سیاست های عدالت محوری خود و رفع محرومیت زدایی به این مناطق بیشتر رسیدگی کند و با کشف استعدادهای ذاتی و نهفته هر منطقه، به گسترش تخصص گرایی، در تولید فرآورده های مختلف کشاورزی اعم از زارعی، دامی، جنگلی و شیلاتی بپردازد. در این زمینه، همکاری متخصصان و کارشناسان بومی هر منطقه با سرمایه گذاران داخلی و خارجی، با نظارت سازمان های برنامه ریزی کشوری و منطقه ای زمینه ساز موفقیت بیشتری خواهد بود.

منابع

آسایش، حسین و استعلاجی، علیرضا، (۱۳۸۲)، اصول و روش های برنامه ریزی ناحیه ای (مدل ها، روش ها و فنون)، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری.

احمدی، علی محمد، (۱۳۸۴)، توسعه صنعتی و نابرابری های منطقه ای استان لرستان، خرم آباد، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان لرستان. افرخته، حسن، (۱۳۷۴) مدل در جغرافیا، زاهدان، جهاد دانشگاهی.

کلانتری، خلیل و همکاران، (۱۳۸۲)، سنجش سطح توسعه روستایی در شهرستان بیرجند، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۴.

مرکز آمار ایران، (۱۳۸۳)، سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲، تهران، مرکز آمار ایران.

مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵ الف)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن - استان های کشور، قابل دسترسی در . [www. amar. Sci. org. ir](http://www.amar.sci.org.ir)

مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵ ب)، گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، تهران، مرکز آمار ایران.

Burke, F. et al, (2005), Disparities of agricultural productivity in Balochistan (A GIS perspective)" *Pakistan Geographical Review*, Vol. 27, No. I, June 2005, pp. 27- 34.

Durand, G, (2003), *Multifunctional Agriculture: A New paradigm for European Agriculture*. UK, Aldershol: Ashgate publishing.

حاجیان، محمد هادی و همکاران، (۱۳۸۶)، بررسی تاثیر سیاست های پولی و مالی بر متغیرهای عمده بخش کشاورزی ایران، فصلنامه پژوهش های اقتصادی، سال هفتم، شماره ۴، ۲۷-۴۷

رضوانی، محمد رضا، (۱۳۸۵)، تعیین و تحلیل سطوح برخورداری نواحی روستایی استان زنجان فصلنامه پژوهش های جغرافیایی، شماره ۵۰.

زیاری، کرامت الله، (۱۳۸۵)، اصول و روش های برنامه ریزی منطقه ای، یزد، دانشگاه یزد.

شکویی، حسین، (۱۳۷۷)، دیدگاه های نو در جغرافیایی شهری، جلد اول، تهران، سمت.

سعیدی، عباس (۱۳۸۴) پیوندهای روستایی و شهری و توسعه منطقه ای، مجله جغرافیا، سال سوم، شماره ۶ و ۷

قنبری، یوسف، (۱۳۸۶)، مقایسه نظامهای بهره برداری از نظر دسترسی به برخی شاخص های توسعه روستایی مطالعه موردی استان اصفهان، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۰